

DE NEDERLANDSE BETALINGSBALANS, 1929-1936

Conclusie en slot

De depressie van de jaren '30 kwam voor Nederland uit het buitenland. De export van goederen en diensten daalde vanaf 1930 fors, een tendens die tot en met 1933 voortging. De prijzen van die export begonnen al in 1929 te dalen en die daling ging zelfs tot en met 1935 voort. Ook de opbrengsten van beleggingen in het buitenland daalden, in 1929 al met 11%.¹ Vanaf 1933 was er sprake van een herstel van de diensteninvoer, terwijl de goedereninvoer vanaf 1934 reëel begon te stijgen. In dat laatste jaar bereikten de opbrengsten van beleggingen in het buitenland een dieptepunt en ook hier trad daarna een herstel in. Tot 1934 bleef de invoer van goederen zowel nominaal als reëel beter op peil dan de uitvoer. Voor diensten gold dit tot 1932. Hoewel de handelsbalans nominaal verbeterde, werd de verhouding tussen in- en uitvoer er tussen 1929 en 1933 elk jaar slechter op. Vanaf 1934 begon de export zich te herstellen, hoewel de dalende tendens van de exportprijzen voortging. De binnenlandse malaise leidde ertoe dat de invoer reëel bleef dalen. Een soortgelijke ontwikkeling valt voor de diensten waar te nemen. Vanaf 1933 steeg de uitvoer reëel. Volgens de CBS-cijfers zou ook de invoer er reëel op vooruitgegaan zijn. Onmogelijk is dit niet. De concurrentiekracht van het buitenland nam op het gebied van de diensten toe en van protectie voor deze sectoren kwam niets. Voor de Nederlandse lopende rekening was behalve de goederen- en dienstenbalans, de kapitaalopbrengstenbalans van groot belang. Vanaf 1929 daalde het saldo van deze rekening en die daling ging voort tot 1934. Daarna werd de opleving in het buitenland zo manifest dat de Nederlandse beleggers ervan konden profiteren. Het gevolg van al deze ontwikkelingen was dat in 1931, nog vóór de gulden overgewaardeerd raakte, het saldo op de lopende rekening omsloeg in een tekort. In 1935, toen de monetaire verhoudingen voor Nederland

De Nederlandse economie had door de Duitse malaise, het internationaal dalende prijspeil en door de diepe depressie die Indië trof², een flinke veer moeten laten. De banken wilden in deze omstandigheden zo liquide mogelijk zijn en omdat ze in Duitsland grote tegoeden op korte termijn bevroren zagen worden, probeerden ze hun liquiditeit elders aan te vullen. Sinds 1929 bestond er bovendien een zeker wantrouwen in het sinds 1925 te hoog gewaardeerde pond. Ook stond de Britse economie er niet erg sterk voor. Toch werd het inzakken van het pond daar niet door veroorzaakt. Het simpele feit dat de banken in Frankrijk en Nederland zo liquide mogelijk wilden zijn in verband met de economische teruggang in eigen land en het verloren gaan van de Duitse tegoeden, bracht het pond in gevaar. Overheidsmaatregelen konden hier weinig uithalen. De maatregelen die de Britse regering nam, leken wel even aan te slaan, maar dit kon slechts tijdelijk zijn. Geruchten over de Nederlandse staatsbegroting deden alles teniet. De onrustige reactie op deze geruchten in de Amsterdamse financiële wereld, noopte de banken ertoe hun liquiditeitspositie verder te verbeteren. Opnieuw werden sterling-tegoeden door het Nederlandse bankwezen geliquideerd, hetgeen voor de gouden standaard in Groot-Brittannië de doodsteek bleek. Amsterdamse en Parijse banken waren de veroorzakers van dit monetaire drama.

Met de val van het pond en de instelling van deviezencontrole in Duitsland werd Nederland geconfronteerd met een complete aardverschuiving in zijn monetaire relaties. De Nederlandse beleggers hadden hier een bijdrage aan geleverd door hun tegoeden uit het buitenland zoveel mogelijk terug te trekken. De goud- en deviezenvoorraden van de Nederlandsche Bank (tabel 6.1) namen daardoor in 1931 met bijna 300 miljoen gulden toe, ondanks het feit dat de lopende rekening een tekort begon te vertonen. Ook in 1932 stroomden goud- en deviezenvoorraden naar Nederland. Ten dele zal dit veroorzaakt zijn doordat terugbetalingen op langlopende leningen gewoon doorgingen terwijl zulke kredieten niet meer verstrekt werden. De resterende sterling-tegoeden werden geliquideerd en er vond een belangrijke smokkel van internationale betaalmiddelen uit Duitsland plaats. De gulden genoot over het algemeen vertrouwen. Beleggers hielden hun gelden liefst zo liquide mogelijk aan in een stabiele munt. De hogere rente die men in het buitenland kon krijgen, woog niet op tegen het koersrisico dat men daardoor liep. Al de terugtrekkingen uit het buitenland van eerder gegeven krediet leidden er in de jaren 1931 en '32 toe dat de gouden deviezenvoorraad van de Nederlandsche Bank zo groot werd dat een speculatie-golf de gulden niet zomaar van het goud kon stoten. Aangezien ook het private bankwezen liquide was, moest een verlaten van de gouden standaard door een bewuste politieke keus bewerkstelligd worden. Wel waren er enige speculatiegolven tegen de gulden. In

nog uiterst ongunstig waren, herstelde de lopende rekening zich en was er weer sprake van een klein overschot. In dit concluderende hoofdstuk moet voor deze ontwikkelingen een verklaring gegeven worden. Daarnaast moet een overzicht gegeven worden van de economische en handelspolitieke relaties van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners.

De malaise in Nederland was een gevolg van de economische teruggang bij de handelspartners. Economisch herstel zou ook slechts mogelijk zijn door een herstel van de economie van die handelspartners, mits de Nederlandse economie daar aansluiting bij zou kunnen vinden. Een herstel door een stimulerend overheidsbeleid leek in Nederland niet mogelijk. Wel had zo'n beleid, eventueel ondersteund met protectionistische maatregelen, hier en daar verlichting kunnen brengen, maar de economie als geheel uit het moeras trekken was gegeven het grote importlek er niet mee te verwezenlijken. Economisch herstel moest uit het buitenland komen, maar toen vanaf 1933 in een aantal omringende landen de economie aantrok, wist ons land daar niet van te profiteren. Meer dan de handelspolitiek, lijkt de monetaire politiek daar de oorzaak van.

Nederland was een belangrijke internationale financier met grote beleggingen niet alleen in zijn koloniën, maar ook in de omringende landen. Aan Duitsland had ons land grote leningen verstrekt en in Groot-Brittannië stond veel geld van de Nederlandse banken uit. In 1929, toen de Verenigde Staten en Frankrijk hun internationale tegoe-den begonnen op te vragen, deed ons land daar niet of nauwelijks aan mee. Leek de financiële crisis van 1929 aan ons land voorbij te gaan, in dit jaar werd wel duidelijk hoe zwak de financiële en monetaire positie van de belangrijkste twee handelspartners was. In Duitsland leidde dit ertoe dat het land geen buitenlandse kredieten meer kon krijgen. Aangezien er sinds de inflatie in de vroege jaren '20 in Duitsland nauwelijks nog kapitaalvorming plaatsvond, betekende het stokken van de buitenlandse kredietstroom een acuut probleem voor de financiering van de overheid. Rijk, landen en gemeenten moesten hun uitgaven strikt binnen de grenzen van hun inkomsten zien te houden. Een neerwaartse spiraal van economische, sociale en politieke ellende was het gevolg van de forse bezuinigingen die hierdoor nodig werden. De economie zakte in, de werkloosheid en armoede namen toe en de politieke verscheurdheid werd bedreigend voor de republiek. Naarmate deze ontwikkeling voortschreed, werd de onwil bij buitenlandse financiers om Duitsland verder krediet te verlenen slechts groter. De onvermijdelijke financiële paniek die tot instelling van deviezencontrole leidde, kwam in de zomer van 1931. Grote buitenlandse tegoe-den, waarvan een kleine 20% uit Nederland afkomstig was, raakten bevroren.

Tabel 6.1: *De Nederlandse betalingsbalans in miljoenen guldens*

Omschrijving	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Handelsbalans: Uitvoer	2187	1830	1374	879	755	737	711	796
Invoer	2951	2552	1974	1354	1256	1081	991	1086
Saldo	-764	-722	-600	-475	-501	-344	-280	-290
Dienstenbalans: Uitvoer	588	492	381	272	256	286	306	322
Invoer	289	243	180	132	143	174	190	180
Saldo	299	249	201	140	133	112	116	142
Kapitaalopbrengsten								
Uit het buitenland	664	656	447	330	273	234	262	359
Aan het buitenland	148	135	121	102	89	90	78	105
Saldo	516	521	326	228	184	144	184	254
Saldo lopende rekening	51	48	-73	-107	-204	-88	20	106
Mutaties in de goud- en deviezenvoorraad van DNB	+ 22	+ 31	+ 293	+ 152	-117	-77	-221	--

Bronnen: CBS: *Macro-economische ontwikkelingen 1921-1939 en 1969-1985* etc. 's-Gravenhage, 1987; Weekstaten van de Nederlandsche Bank, in: *ESB*.

1933 daalde de goud- en deviezenvoorraad van de Nederlandsche Bank vrij fors (tabel 6.1). Het tekort op de lopende rekening was weliswaar nog iets groter, maar gegeven het feit dat de terugbetalingen van langlopende kredieten gewoon doorgegaan moeten zijn, was het tekort op de lopende rekening te klein om de daling van de goud- en deviezenvoorraad te verklaren. De politieke crisis, de muiterij op de Zeven Provinciën en de aanvankelijke onduidelijkheid over de monetaire koers van het kabinet Colijn waren de oorzaak van de speculatieve uitstroom van goud en deviezen. Bedreigend was deze uitstroom allerm minst. Onder invloed van de Belgische devaluatie, de val van minister Steenberghe en de politieke crisis van de zomer van 1935 werd de uitstroom zo groot, dat het herstel van de lopende rekening en de instroom van terugbetalingen niet konden voorkomen dat er een enorm verlies aan goud- en deviezen plaatsvond. De speculatieve uitstroom moet in 1935 vele honderden miljoenen guldens hebben bedragen. In de periode 1931 tot 1933, toen een groeiend tekort op de lopende rekening, het traditionele signaal dat de munt overgewaardeerd was, tot een devaluatie aanleiding had moeten geven, werkten de instroom van terugbetalingen van eerdere beleggingen en wellicht een speculatieve instroom van korte gelden zo'n devaluatie tegen. Vanaf 1933, toen een herstel van de lopende rekening intrad, voornamelijk doordat de binnenlandse malaise zo groot was dat de invoer nog sneller daalde dan de uitvoer, was de speculatie tegen de gulden het signaal dat de monetaire verhoudingen niet gezond waren. De verbetering van de lopende rekening, de instroom van terugbetalingen en de enorme goudvoorraden van de Nederlandsche Bank voorkwamen dat een devaluatie absolute noodzaak werd. Wel ontstonden er problemen voor het private bankwezen. De banken hadden vanaf de monetaire crisis in 1931 naar een steeds grotere liquiditeit gestreefd. Grote tegoeden hadden ze daartoe opgebouwd bij de Nederlandsche Bank. Ook waren hun kasvoorraden enorm toegenomen. De Nederlandsche Bank had de goudinstroom vanaf 1931 steeds proberen te steriliseren, maar dat was nooit volledig gelukt. Eind 1932 was de goud- en deviezenvoorraad van de Nederlandsche Bank nog voldoende om de bankbiljetten-circulatie voor 99% te dekken, maar dit percentage begon onder invloed van het wantrouwen tegen de gulden te dalen tot 63% eind 1935.³ De gouduitstroom werd ten dele gesteriliseerd, kennelijk om de banken in de onzekere situatie die ontstond liquide te houden. Deze politiek lukte slechts ten dele. De uitstroom van goud en deviezen ging voor een deel ten koste van de liquiditeit van de banken, waardoor hun kasvoorraden en tegoeden bij de Nederlandsche Bank smolten als sneeuw voor de zon. Om hun liquiditeitspositie te beschermen begonnen de banken hun kredietverlening te beperken.⁴ Zo daalde in 1935 de geldhoeveelheid vrij fors. De Nederlandsche Bank voerde een

schommelkoers van enerzijds de banken steunen, anderzijds de uitstroom zo min mogelijk steriliseren. Het gevolg was dat de daling van de geldhoeveelheid niet zodanig was dat dit tot prijsaanpassing dwong. Waarschijnlijk is het maar beter dat het zover niet gekomen is. Anderzijds raakten de banken illiquide, maar niet zodanig dat dit een acuut gevaar opleverde.⁵ Vanaf de devaluatie van de dollar kregen de banken een deel van de uitstroom van korte gelden te verwerken. Nu konden die sterke schouders wel het één en ander dragen, maar tot een verregaande terugdringing van de kredietverlening als tussen 1931 en '33 was gebeurd, kon men moeilijk meer overgaan. Deze last kwam zo ten koste van hun liquiditeit. In 1934 ging dit wel, maar in 1935 kwam de klap met de speculatie na de Belgische devaluatie. Het tegoed van de banken bij de Nederlandsche Bank sloeg om in een tekort en de kasvoorraden werden gehalveerd. Volgens de ongetwijfeld uiterst ruwe cijfers daalde de liquiditeitsvoorraad van de banken tot 40%.⁶ Dit betekende dat de Nederlandsche Bank een eventuele nieuwe speculatie tegen de gulden, wilde zij voorkomen dat de banken in acute nood zouden komen, volledig zou moeten steriliseren, daarmee zelf de speculatie aanwakkerend. De gulden was onverdedigbaar geworden en rustte nog slechts op het vertrouwen dat men in internationale financiële kringen had in de minister-president en op het beleid van de Britse Treasury. Tot 1935 was de gulden sterk en een devaluatie geen directe technische noodzaak. Na de crisis van 1935 zou een speculatiegolf de gulden in direct gevaar gebracht hebben, maar zo'n aanval bleef uit. Aangezien het private bankwezen tot 1935 ook sterk stond, kon een devaluatie niet door de feiten afgedwongen worden. Toch had dit ons land een hoop ellende kunnen besparen.

Direct na de Britse depreciatie bleek dat het pond het internationale prijspeil bepaalde. De Nederlandse in- en uitvoerprijzen daalden in 1931 en '32 (tabel 2.1) met tientallen procenten en bleven dalen tot 1935. Een groot deel van het internationaal opererende bedrijfsleven kwam hierdoor in de problemen. Hun opbrengsten werden bepaald door de internationale prijzen, afhankelijk van de sterling-koers, hun kosten van de binnenlandse prijzen, afhankelijk van de guldenkoers. Deze binnenlandse prijzen daalden wel iets, maar die prijsdaling bedroeg in elk jaar vanaf 1929 tot en met 1935 minder dan de daling van de exportprijzen. Vooral vanaf 1931, toen de depreciatie van het pond de prijsval enorm vergrootte, werd dit een probleem. Binnen- en buitenlandse prijspeil groeiden steeds verder uiteen. Pas in 1936, het jaar van de devaluatie, trad een kentering in. Doordat de binnenlandse prijsdaling geen compensatie kon zijn voor de overgewaardeerde munt moest het Nederlandse bedrijfsleven op zijn internationale markten verlies nemen. Vanaf 1934 werd de prijsdaling op de internationale markten getemperd, doordat Londen besloot, ondanks de ver-

dere val van de dollar, het pond stabiel te houden om zo het goudblok te redden. Deze Britse politiek en de enorme goudvoorraden van de Nederlandsche Bank zorgden ervoor dat de gulden tot september 1936 op zijn goudwaarde gehandhaafd kon worden. Met andere woorden: de gulden was vijf jaar lang sterk overgewaardeerd.

Een technische noodzaak om de gouden standaard te verlaten bestond er in Nederland niet. De enige manier waarop de gulden van het goud had kunnen worden losgemaakt, was door een politieke beslissing. Daartoe kwam het pas in september 1936, toen ook de technische positie niet sterk meer was. In 1931, toen het pond de gouden standaard verliet, leek er geen aanleiding toe. Verwacht werd dat een compenserende inflatie in de sterling-landen het koersvoordeel van die landen teniet zou doen. Vasthouden aan het goud leek de enige methode om monetaire chaos als in de vroege jaren '20 in diverse Europese landen te voorkomen. In 1933 aarzelde Den Haag even over de te volgen koers. Colijn maakte ondanks een op gang zijnde speculatie in zijn regeringsverklaring niet onmiddellijk duidelijk wat de monetaire koers zou zijn. De onzekerheid over de vraag of het nieuwe Nazi-regime in Duitsland tot een devaluatie over zou gaan, was vermoedelijk de oorzaak van deze aarzeling. Nadat duidelijk was dat Duitsland de Reichsmark formeel op zijn pariteitskoers handhaafde, werd weer volmondig voor de gouden standaard gekozen. Gedurende de Londense conferentie van 1933 ontstond een blok van landen die alle beloofden de gouden standaard te zullen handhaven. Het zou van weinig betekenis blijken, iets wat niet gold voor de toezegging van de Britten dat zij het blok zouden steunen. Londen hield het pond voortaan op een koers die de goudvaluta een overlevingskans gaf. Ondanks dat moest België begin 1935 afhaken. Het bankwezen in dat land dreigde in te zakken en slechts een devaluatie van de Belgische frank kon dit nog voorkomen. Na deze devaluatie met 28% kwam de gouden standaard voor het eerst ook in Nederland in het centrum van de politieke belangstelling te staan. Een politieke crisis was het gevolg. De gulden werd door de speculatie die met de kabinetscrisis hand in hand ging bijna van zijn goudwaarde gestoten, maar net op tijd werd het kabinet hersteld. Het is de vraag of de betrokken politici niet wilden devalueren, of dat zij dat om politieke redenen niet dorsten. Steenberghe was de enige die duidelijk voor een verlaten van de gouden standaard koos. Het kostte hem zijn ministerspost. Binnen zijn partij, de RKSP, waren er ongetwijfeld meer politici die de gouden standaard vaarwel wilden zeggen, maar dit werd nooit expliciet zo gesteld. Zelfs de opvolger van Steenberghe, Gelissen, wilde wel van de gouden standaard af. Ook voor Colijn gold dat waarschijnlijk. Hij was echter zozeer de personificatie van het tot dan toe gevoerde monetaire beleid dat het hem onmogelijk was te devalueren zonder af te treden. De door Colijn

geforceerde kabinetscrisis was vermoedelijk een poging een devaluatie te forceren. Dit mislukte. Na de zomer van 1935 was er geen gelegenheid de gouden-standaardpolitiek te herzien vóór de Franse devaluatie van september 1936. Bij die gelegenheid werd er in Den Haag niet langer gearzeld. De gulden werd eindelijk losgemaakt van zijn goudpariteit.

De gouden standaard betekende een verliesgevend prijspeil op vele internationale markten. Toch begon in 1935 en '36 de export naar landen die gedevalueerd hadden flink toe te nemen. Ten dele speelde dumping hier een rol, maar dat kan deze ontwikkeling niet volledig verklaren. Van de ervaring in de landen die gedevalueerd hadden, wist het Nederlandse bedrijfsleven ondanks dat het prijspeil er zeer laag bleef wel degelijk mee te profiteren. De handels- en dienstenbalans verbeterden. Doordat de importen bleven dalen en doordat de rentebetalingen uit het buitenland weer begonnen toe te nemen, sloeg het tekort op de lopende rekening om in een bescheiden overschot. Het herstelde evenwicht op de lopende rekening betekende niet, zoals het CBS beweerde, dat de gulden niet langer overgewaardeerd was.⁷ De te lage exportprijzen vergeleken bij de binnenlandse prijzen mogen hiervoor als bewijs gelden. Ook bleven de importen reëel dalen. Natuurlijk speelde daarbij ook protectie een bescheiden rol, maar de contingenteringpolitiek was niet zodanig dat dit nog een reële daling van de invoer met bijna 6% in 1935 kan verklaren. De malaise in Nederland duurde voort. De lopende rekening blijkt niet de goede maat om de koers van de munt te beoordelen. Ondanks een te hoge wisselkoers zal een belangrijk deel van het bedrijfsleven zijn exportpositie trachten te handhaven. De hoge koers zal tot een verliesgevend prijspeil en daardoor tot allerlei bezuinigingen leiden. De binnenlandse vraag, waaronder die naar geïmporteerde produkten, zal hierdoor dalen, hetgeen voor de handelsbalans een verbetering zal inhouden. Bovendien kan een land met grote beleggingen in het buitenland via de kapitaalopbrengsten profiteren van een ervaring elders ondanks voortgaande malaise in het binnenland. Pas op lange termijn zal een te hoge wisselkoers leiden tot een tekort op de lopende rekening. Illusterend is in deze, dat het pond van 1925 tot 1931 overgewaardeerd was, maar dat Groot-Brittannië pas in dat laatste jaar met een tekort op de lopende rekening te maken kreeg.⁸

Nederland kon vanaf 1935 wel degelijk enigszins meeprofiteren van de economische ervaring in de landen die gedevalueerd hadden. Al in 1934 begon de export van ons land reëel toe te nemen. Volgens het CBS was dit het gevolg van een verbetering van de Nederlandse concurrentiepositie.⁹ Terecht wees onlangs W.L. Korthals Altes in "ESB" op het belang van de verrekening met Duitsland, iets wat het CBS geheel over het hoofd ziet.¹⁰ De toeneming van de export in 1934

is geheel aan het Sonderkonto en daarmee aan de deviezennood in Duitsland te wijten, maar de groei van de export in 1935 en 1936 werd juist geremd door de verkeerde manier waarop Den Haag reageerde op de Duitse deviezenproblemen. Zonder de clearingproblemen was de export in 1935 en 1936 nog veel sterker gestegen en toch was de gulden te hoog. Niets wijst erop dat de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven aanmerkelijk verbeterde. De economieën in de omringende landen en daarmee de vraag naar importen, ook naar importen uit Nederland trokken aan en bij het stabiel gehouden pond hoefde het Nederlandse bedrijfsleven niet verder af te haken. Door verliesneming en dumping konden de bedrijven hun marktaandelen handhaven. Uit de CBS-cijfers blijkt dat nog in 1935 het binnenlands prijspeil (de BBP-deflator) minder daalde dan de exportprijzen. Van prijsaanpassing in Nederland blijkt vóór de val van de gulden weinig en winstherstel liet dan ook op zich wachten tot na het verlaten van de gouden standaard.

De deviezencontrole in Duitsland was voor ons land nauwelijks van minder belang dan het inzakken van de gouden standaard in de Angelsaksische wereld. Wel waren de effecten minder direct meetbaar en was deze ontwikkeling technisch wat gecompliceerder. In de eerste twee jaar na de monetaire crisis van 1931 had de deviezencontrole in Duitsland voor de Nederlandse goederenhandel slechts geringe betekenis. De export naar dat land stortte in, maar dat was gegeven de diepe economische depressie in Duitsland toch gebeurd. De deviezencontrole had daar weinig mee van doen. Ondanks dat kwamen er vele protesten van de Nederlandse boeren tegen de Duitse ontwikkelingen. Net als voor de protectie in Duitsland in de eerste jaren van de depressie gold voor de deviezencontrole in 1931 en '32 dat zij voor de Nederlandse export van weinig invloed was, maar dat de scherpe daling van de agrarische exporten naar Duitsland in dezelfde periode de indruk wekte dat de Nederlandse boeren er zwaar door getroffen werden. Elke Duitse handelspolitieke of monetaire maatregel riep daardoor reacties bij die boeren op. Het boycotten van Duitse industriële produkten was al snel een geliefkoosd actiemiddel. De passieve houding waar de Nederlandse regering toe gedoemd was bij gebrek aan handelspolitieke wapenen, was voor de boeren aanleiding steeds krachtiger hun eisen naar voren te brengen. De belangrijkste exportmarkt van de boeren, Duitsland, zakte in snel tempo in. Het afzetten van de daarvoor overtollige produktie op andere exportmarkten lukte slechts tegen verliesgevendende prijzen. In de betrokken landen, Groot-Brittannië en België, riep deze politiek bovendien protectionistische maatregelen op. De in het Comité van Economisch Verweer samenwerkende boeren gingen, omdat de regering passief bleef, zelf een handelspolitiek voeren. Veel leverde dit niet op, hoewel het wellicht enigszins heeft bijgedragen aan het tot stand komen van het Sonderkonto.

Vanaf 1933 bepaalde het Sonderkonto de economische relaties met Duitsland. Tegelijkertijd begon de Nazi-regering in Duitsland de economie krachtig te stimuleren. De prijsdaling in dat land kwam daarvoor tot staan, hetgeen de export bemoeilijkte. De importen werden door die politiek juist bevorderd, zodat de lopende rekening volledig scheef dreigde te groeien. Pogingen van Schacht om in de financiële verplichtingen aan het buitenland te snoeien waren slechts zeer ten dele succesvol. Den Haag wees zo'n politiek met stelligheid van de hand. Het lukte Nederland om van de Duitsers gedaan te krijgen dat alle renteverplichtingen aan Nederlandse schuldeisers voldaan werden, maar een deel van de daartoe benodigde gelden moest Nederland zelf door additionele invoer uit Duitsland opbrengen. De Nederlandse regering wist deze additionele invoer onder andere te verwezenlijken door bestellingen in Duitsland tegen een prijspeil dat beduidend hoger lag dan elders. Zo betaalde de Nederlandse belastingbetaler mee aan het in stand houden van de inkomens van de beleggers. De Duitse lopende rekening kon door de beperkte rentebetalingen bovendien niet in evenwicht gebracht worden. Ook door middel van exportbevorderende maatregelen in het kader van het *Zusatzausfuhrverfahren* wilde dit niet lukken. Voor Berlijn zat er daarom begin 1934 weinig anders op dan de deviezentoewijzingen aan de importeurs verder terug te dringen. Omdat Duitse importeurs die door hun deviezen heen waren, uit of via Nederland ongelimiteerd konden importeren door in Reichsmark te betalen op het Sonderkonto, nam de goederenstroom die via deze regeling Duitsland binnenvloede steeds grotere vormen aan. Het op de normale wijze realiseren van het saldo op dit Konto door verkoop van de markensaldi aan Nederlandse importeurs, stagneerde steeds meer. De zaak moest dan ook spaak lopen. De enorme groei van de export naar Duitsland in 1934, de enige oorzaak van de groei van de totale export van Nederland, werd slechts veroorzaakt doordat het Nederlandse Sonderkonto één van de weinige mogelijkheden bood voor Duitse importeurs om de steeds strengere Duitse deviezenbepalingen te omzeilen. Een saldo van alles bijeen 100 miljoen RM was het eindresultaat. Voor dat bedrag hadden Nederlandse exporteurs in 1934 wel aan Duitsland geleverd, maar werden ze voorlopig niet betaald. Het saldo moest eerst omgezet worden in convertibele munt, wat zou betekenen dat een niet onbelangrijk deel van de clearingruimte bestemd voor Nederlandse exporten nog jaren voor de aflossing gereserveerd moest worden.

Al voor er sprake was van clearing was Nederland met Duitsland overeengekomen dat de Duitsers hun dumpingpraktijken op de Nederlandse markt zouden matigen. In de jaren 1933 en '34 waren deze praktijken een last geworden. Het was dan ook terecht dat Nederland hier paal en perk aan wilde stellen, maar de resolute wijze waarop Ne-

derland er een eind aan maakte, betekende dat Duitsland niet meer tegen de concurrentie van andere industriële naties opkon. Na het tot stand komen van clearing en daarmee van volledig gebilateraliseerde handel, betekende de teruggang van het Duitse marktaandeel in Nederland ook een achteruitgang voor de Nederlandse handel naar Duitsland. De ruimte in de clearing voor Nederlandse export werd steeds kleiner. Bovendien liet Den Haag slechts eenmaal toe dat Duitsland de betalingen aan Nederlandse beleggers verlaagde. Ook deze ontvingen via de clearing hun geld. Doordat de clearing steeds krapper werd, ging deze vaste post steeds zwaarder op de clearingruimte drukken. Stap voor stap moest de export naar Duitsland teruggedrongen worden. In 1935 bedroeg de daling van deze export reëel niet minder dan 25%. De totale Nederlandse export kon zo, ondanks de flinke groei die deze naar andere landen doormaakte, nauwelijks enige winst boeken. Het feit dat Nederland zo voorzichtig was met het terugdringen van de rentebetalingen had er mee te maken dat deze, indien eenmaal verlaagd, wel nooit meer hersteld zouden kunnen worden. De export naar Duitsland zou bij een grotere clearingruimte weer kunnen toenemen. Ook zal een rol gespeeld kunnen hebben dat Colijn erg aan het doorgaan van die betalingen hechte.

De Duitse markt kende een veel hoger prijspeil dan de andere exportmarkten. Door de deviezencontrole was het land niet vrij daar te kopen waar het de benodigde produkten zo goedkoop mogelijk kon krijgen. Duitsland moest kopen waar het nog ruimte in de clearing had en moest er dan fors voor betalen. Nederlandse bedrijven konden zo profiteren van het hoge Duitse prijspeil en op de Duitse markt winst maken, terwijl export naar elders betekende dat men met door de gedeprecieerde valuta bepaalde en daardoor vaak verliesgevende prijzen te maken kreeg. De Duitse markt kreeg zo nog een extra belang voor het Nederlandse bedrijfsleven en het feit dat de Nederlandse regering er niet alles aan gedaan heeft de ruimte op die markt zo groot mogelijk te maken, is dan ook een fout in het beleid geweest die niet onder doet voor de fout de gouden standaard te handhaven.

Behalve dat de Nederlandse regering door haar beleid met betrekking tot het *Zusatzausfuhrverfahren* de ruimte in de clearing beperkte, heeft ze een belangrijk deel van de clearingruimte, bestemd voor nieuwe goederen- en dienstenleveranties aan Duitsland, proberen te reserveren voor produkten waar zij om begrotingstechnische redenen belang bij had. De krachtige boerenlobby en het grote electorale belang van deze groep voor de regeringspartijen had een heel stelsel van maatregelen opgeleverd, bestemd om de landbouw door de depressie te slepen. De regering garandeerde minimumprijzen, reguleerde markten, gaf toeslagen en stelde handelsmonopolies in. Doordat de kosten van deze politiek goeddeels door binnenlandse prijstoeslagen

gedekt moesten worden, werd de prijsaanpassing in het binnenland ernstig door belemmerd. Echt te redden was de landbouw niet. De Duitse markt, was voor de landbouw steeds de belangrijkste geweest, maar die was enorm ingekrompen. Wel konden op de Britse en Belgische markt agrarische overschotten gedumpt worden, maar een alternatief voor de Duitse markt, waar tegen een redelijk prijspeil de hoeveelheden zuivel en groenten die Nederland in het buitenland af moest zetten verkocht konden worden, bestond eigenlijk niet. Niets wees erop dat deze situatie slechts tijdelijk zou zijn, maar een grondige sanering van de landbouw dorst Den Haag niet aan. De landbouw kreeg hierdoor voor de overheid een extra dimensie. Niet alleen was het een belangrijke traditionele bron van welvaart met een krachtige lobby, ook betekenden de prijsgaranties dat de regering een financieel belang bij de landbouw kreeg. Hoe meer agrarische produkten afgezet konden worden op een markt waar nog winst gemaakt kon worden, hoe beter dit voor het begrotingsevenwicht was. De Duitse markt leverde zelfs meer op, de overheid kon een deel van de daar gemaakte winsten naar zich toehalen om zo het landbouwbeleid ten dele te financieren. De politici waren tegen het advies van hun ambtenaren met het landbouwcrisisbeleid begonnen. Uit de heffingen op de eigen markt kon dit niet volledig betaald worden, zodat de winsten op de Duitse markt voor het landbouwcrisisfonds een welkome aanvulling vormden. Een zo groot mogelijke ruimte voor de landbouwexport in de clearing was daarom voor Den Haag van groot belang. Aangezien de verhouding tussen de diverse goederencategorieën in de clearing vastlag (voor de landbouw was 40% van de goederenexport van het Koninkrijk gereserveerd), was het zaak een zo groot mogelijk deel van de clearingruimte voor goederenexport te reserveren. Voor er van goederenhandel sprake kon zijn, mocht Duitsland van de clearingruimte zoveel het wilde besteden aan dienstenverkeer. Naarmate de opleving in Duitsland groter vormen aannam, ontstond er daar meer behoefte aan Nederlandse transportdiensten. Alleen Rotterdam had een zodanige capaciteit voor stortgoederen dat die haven het transport van erts en steenkool bij een opleving in Duitsland aankon. Door de Duitse havens, maar vooral ook door Antwerpen werd er echter alles aan gedaan om de havencapaciteit uit te breiden. Zolang de uitbreidingsplannen nog niet gerealiseerd waren, probeerde de Belgische regering ten minste het meest interessante transport, het stukgoed, via Antwerpen te dirigeren. Naast subsidies voor substantiële uitbreiding gaf de Belgische overheid financiële steun bij het beconcurreren van Rotterdam. De meerkosten van Antwerpen naar het Roergebied met binnenvaartschepen werden door subsidies ongedaan gemaakt. Niet alleen de Rotterdamse haven, ook de Nederlandse Rijnvloot werd hierdoor aangepakt. De Nederlandse regering bleef volstrekt passief.

Zelfs na de Belgische devaluatie, toen Rotterdam op alle gebieden weggeconcurrereerd werd, kon er geen cent steun voor de haven af. De haventarieven aanpassen aan die van de concurrentie was daardoor onmogelijk. Ook de Duitse politiek op de Rijn, die de Nederlandse binnenvaartschippers in het nauw bracht, werd gelaten geaccepteerd. Actie tegen bijna openlijke vlagdiscriminatie op dit internationale water werd door Den Haag met formele argumenten van de hand gewezen. De Nederlandse regering was wel bereid andere dienstensectoren te steunen. Voor de grote vaart kwam er een regeling die de facto op subsidieverlening neerkwam. Bij de grote vaart stond er echter geen clearingruimte op het spel. De passiviteit van Den Haag als het ging om de problemen van de havens en de Rijnvaart valt slechts te verklaren door te veronderstellen dat de Nederlandse regering de clearingruimte te waardevol vond om door de Duitsers aan diensten te laten verspillen. De landbouwpolitiek speelde ook hier een grote rol. Hoe groter de clearingruimte voor diensten, hoe minder landbouwproducten op de enige winstgevendende exportmarkt konden worden afgezet. Minder clearingruimte betekende bovendien minder inkomsten voor het landbouwcrisisfonds en grotere overschotten, die met overheidssteun elders, vooral op de Britse markt gedumpt moesten worden. Al in de eerste jaren van de depressie werden agrarische producten tegen bodemprijzen in België en Groot-Brittannië afgezet omdat de Duitse markt inzakte. Het verklaart de reële groei van de export naar die landen in het begin van de jaren dertig. België maakte door invoerrechten en contingentering een eind aan de prijsbedervende praktijken van de Nederlandse landbouw op zijn markt. Groot-Brittannië ging ook tot agrarische protectie over, voornamelijk ten gunste van zijn dominions. Dumping op de Britse markt bleef echter mogelijk. De stijging van de Nederlandse export naar de Britse eilanden werd in 1934 en '35 voor een belangrijk deel, in 1936 volledig door die dumping bepaald.

In 1932 maakte de Nederlandse regering definitief de keus achter de landbouw te gaan staan. Ook vóór dat jaar waren er al wat handelspolitieke maatregelen genomen, maar die waren slechts consoliderend. Een enkele maatregel voor een akkerbouwprodukt was alles wat 1931 aan protectie opleverde. Het ministerie van Buitenlandse Zaken bepaalde de handelspolitiek goeddeels en dat ministerie koos steeds voor een bijna onaangetaste laissez-faire. Andere kleine landen kozen ook voor zo'n politiek, waardoor een samenwerkingsverband tot stand kon komen. Deze Oslo-groep wist echter niets concreets tot stand te brengen. De samenwerking met België leidde wel tot een verdrag waarin concrete stappen tot verlaging van de handelsbarrières werden afgesproken, maar het was gebaseerd op een interpretatie van de meestbegunstigingsclausule die verre van algemeen was. Londen, dat

zelf die clause door middel van zijn imperiale preferentie-politiek op grove wijze schond, maakte bezwaren. Hierdoor bleef de toenaderingspolitiek tot België net als de Oslo-politiek in goede bedoelingen steken. De politiek van Buitenlandse Zaken was mislukt, nu mocht Economische Zaken het gaan proberen.

Op Economische Zaken streefde men naar een meer actieve handelspolitiek. De contingenteringpolitiek, vanaf het begin bedoeld als een handelspolitiek wapen, werd daartoe opgezet. Een staartje van de politiek van Buitenlandse Zaken zorgde er echter voor dat contingentering slechts gebruikt mocht worden om bedrijfstakken te beschermen die al diep in de problemen zaten. Ook de stemming in het parlement had een andere, meer protectionistische koers weinig kans gegeven. Zo was de contingenteringpolitiek voornamelijk consoliderend. Er kon links en rechts een bedrijfstak overeind gehouden worden die anders ten onder gegaan was. Het streven naar een stimulans voor de industrie, de sector die de nieuwe werkgelegenheid moest brengen, heeft behalve wat nota's en toespraken weinig resultaat gehad. Het enige voorbeeld van een industriële bedrijfstak die overeind geholpen werd door overheidssteun in de vorm van protectie is de stofzuigerindustrie. De landbouwpolitiek maakte het de regering ook onmogelijk protectionistische maatregelen te nemen om een industrie op te zetten ten koste van landen waar ons land zijn agrarische producten kwijt kon. Het is onmogelijk alle bedrijfstakken te beschermen en de keus de ene bedrijfstak te beschermen betekent altijd een last voor andere bedrijfstakken.

De contingentering was een instrument dat enige bedrijfstakken voor de ondergang behoedde. Daarnaast moest het als handelspolitiek wapen diens gaan doen. Vanaf 1933, toen het ministerie van Economische Zaken het handelspolitiek beleid volledig ging beheersen, kon Nederland met de contingenten als onderhandelingsinstrumenten afspraken met zijn handelspartners maken. Ten opzichte van Duitsland had deze politiek geen betekenis. Rond de tijd dat de contingentering een handelspolitiek wapen werd, begon de deviezencontrole in dat land de verhoudingen volledig te bepalen. Ook tegenover Groot-Brittannië bleek het een weinig effectief wapen. De Britten weigerden het spel mee te spelen en Nederland kon een handelsoorlog met dat land niet riskeren. In de door Den Haag bedoelde zin heeft contingentering wel gewerkt ten opzichte van België, maar ondanks jaarlijkse contingenteringsovereenkomsten kon niet voorkomen worden dat de tegen de Nederlandse dumping gerichte Belgische landbouwprotectie steeds effectiever werd. De Nederlandse politiek werkte hoogstens wat verdragend.

Alles bijeen kan ook de Nederlandse handelspolitiek geen succes genoemd worden. Zij kon de ongunstige positie ten opzichte van het bui-

tenland die door de monetaire politiek ontstond niet verkleinen, laat staan opheffen. De industriële en dienstensector hadden behalve van de monetaire keuzen van de regering te lijden onder de landbouwpolitiek. Niet alleen hield die ook voor hen de kosten hoog, ook bestond er daardoor geen ruimte meer om die sectoren door politieke steun te helpen en te ontwikkelen. In een periode met een grote werkloosheid en een groeiende beroepsbevolking maakte de overheid de keus voor een sector die geen extra werkgelegenheid op kon leveren ten koste van potentiële groeisectoren. Tot september 1936 had de Nederlandse economie te lijden onder drie verkeerde politieke besluiten: de keus om de gulden hoog te houden, de keus om de Duitse dumping en daarmee de clearingruimte beperkt te houden en de keus om de landbouw, desnoods ten koste van de rest van de economie overeind te houden.